

G. Hirschfeld, *Fremdherrschaft und Kollaboration. Die Niederlande unter deutscher Besatzung 1940-1945* (Studien zur Zeitgeschichte herausgegeben vom Institut für Zeitgeschichte XXV; Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1984, 311 blz., DM48,—, ISBN 3 421 06192 0).

Veel van de geschiedschrijving over de bezettingstijd staat in het teken van de tegenstelling collaboratie-verzet en alle nuances daartussen. Over collaboratie is in die geschiedschrijving dan ook al heel wat gezegd. Toch zijn er nog slechts zeer weinig publikaties geheel aan het verschijnsel collaboratie gewijd. Het is opmerkelijk dat juist een buitenlander nu met zo'n studie voor den dag komt. G. Hirschfeld, een Duitser werkzaam bij het German Historical Institute in Londen, verrichtte zijn onderzoek in de jaren 1976 en 1977. Hij promoveerde in 1980 aan de Universiteit van Düsseldorf, maar pas in 1984 verscheen zijn boek in druk. Inmiddels waren wel al enkele artikelen van zijn hand verschenen.

De term collaboratie is zoals bekend sterk emotioneel geladen. Voor het historisch inzicht is dat geen voordeel. Hirschfeld wil dan ook nadrukkelijk van die emotionele lading af. *Kollaboration* is voor hem synoniem met *Zusammenarbeit* en omvat vele vormen van samenwerking met de bezettende macht. Zijn bedoeling is de politieke, sociale en economische omstandigheden duidelijk te maken, die samenwerking met die bezettende macht mogelijk en in feite noodzakelijk maakten, zonder – hij voegt dit expliciet toe – daarmee iets of iemand te rechtvaardigen dan wel als schuldig aan te wijzen. Door deze samenwerking op het politieke, het bestuurlijke en het economische terrein ieder afzonderlijk zorgvuldig in het feitelijke verloop te beschrijven hoopt hij een bijdrage tot groter historisch inzicht te leveren. Hij toont zich daarbij een bekwaam historicus. Goede kennis van de literatuur en grondig onderzoek in ongepubliceerde en gepubliceerde bronnen (hij bezocht Nederlandse en Duitse archieven en bibliotheken) vormen de grondslag voor een degelijk relaas. In de hoofdzaken treft de Nederlandse lezer daarbij geen verrassende nieuwe feiten of ontwikkelingen aan. Maar in de details, in de vormgeving van zijn concrete verhaal weet Hirschfeld wel degelijk tot nu toe niet of nauwelijks bekende gegevens een plaats te geven. Zijn betoog blijft mede daardoor onderhoudend. Het is bovendien in hoofdlijnen overtuigend: samenwerking met de bezetter werd in brede kring om diverse redenen als zo vanzelfsprekend en onontkoombaar gezien, dat zeker in het begin van de bezettingstijd weigering van zulke samenwerking op enige schaal van betekenis bijna letterlijk onvoorstelbaar was. Een nuttig boek.

Toch is het boek het meest interessant en ontleent het ook zijn meeste betekenis aan iets anders. Voor een goed begrip van veel wat zich in de eerste anderhalf jaar van de bezetting afspeelt introduceert Hirschfeld de term *Attentismus*. Dit begrip acht hij verhelderend voor een inzicht in die verschijnselen die zich maar moeilijk of geheel niet op de schaal van collaboratie en verzet laten plaatsen. Ook andere historici worstelden al met dit probleem. Juist in de tijd dat Hirschfeld zijn onderzoek deed introduceerde Kossmann in de *Winkler Prins Geschiedenis der Nederlanden* (1977) in dit verband de term accommodatie. Anderen, onder wie ondergetekende, namen die term gretig over. Kennelijk is het Hirschfeld niet mogelijk geweest deze bijdragen nog te verwerken, dan wel is het hem ontgaan. In ieder geval ontbreekt elke verwijzing naar dit begrip (en naar Kossmanns zojuist genoemde boek). Dat is jammer.

Attentismus is het Duitse equivalent van het Franse *attentisme*. Hirschfeld omschrijft het in zijn *Einleitung* als: 'ein vorsichtiges Abwarten, ein Auf-Zeit-Spielen. Hinzu trat allerdings schon sehr bald eine zunehmende Bereitschaft, sich auf der Grundlage der veränderten Machtverhältnisse, im Interesse der Aufrechterhaltung von äusserer Ruhe und

Sicherheit, mit den Siegern auf einem modus vivendi zu verständigen' (9). Zulk *Attentismus* droeg zowel kiemen in zich voor latere collaboratie als voor bepaalde vormen van verzet, maar moet van beide met nadruk onderscheiden worden. Als duidelijkste voorbeelden in de Nederlandse situatie noemt Hirschfeld Colijns houding, zoals blijkt uit *Op de grens van twee werelden*, en de Nederlandse Unie.

Op het eerste gezicht is dit een aantrekkelijke benadering. Het opent ook heel nadrukkelijk de mogelijkheid van internationale vergelijking. In zoverre is het dan ook heel boeiend om van Hirschfelds betoog kennis te nemen. Anderzijds ben ik niet erg overtuigd geraakt door die passages waarin Hirschfeld dit begrip naar voren schuift (speciaal hoofdstuk 2 en de concluderende samenvatting). Is er bij Colijn wellicht nog veel voor te zeggen, al nam deze zoals bekend al snel een andere houding aan, bij de Nederlandse Unie heb ik grote bezwaren. Deze laat zich naar mijn mening allerminst karakteriseren door een politiek van afwachten. Integendeel, mij valt eerder de behoefte op om iets te doen, juist in deze tijd direct na de Nederlandse militaire nederlaag. En het ging ook niet in de eerste plaats en wellicht zelfs helemaal niet om een modus vivendi in verband met orde en rust. Velen in de Unie (aan de top zowel als bij de leden) wensten juist iets nieuws, iets eigens te bereiken. Hirschfeld ontkent dat overigens niet. Zijn verhaal over de Unie is heel aanvaardbaar. Maar hij toont nergens te beseffen dat hier ten aanzien van zijn begrip *Attentismus* op zijn minst een probleem bestaat. Ook het gedrag c.q. de houding die bij uitstek met de term accommodatie wordt aangeduid past niet erg bij dit *Attentismus* van Hirschfeld. Onder accommodatie valt immers in de eerste plaats die in sterke mate vanzelfsprekende en niet of nauwelijks doordachte gedragslijn om waar nodig met geringe aanpassingen zo veel als mogelijk de oude routines te handhaven, onder aanvaarding van de nieuwe machthebbers aan de top van de samenleving en in de stilzwijgende hoop met dezen zo weinig mogelijk te maken te krijgen. Deze gedragslijn voldoet dunkt mij niet geheel aan Hirschfelds omschrijving van *Attentismus*; daarin zit een sterk element van weloverwogen handelen. Kortom: ik ben wel geboeid door Hirschfelds bijdrage op dit punt, maar vooralsnog niet overtuigd dat het veel nieuw inzicht oplevert en zeker niet geneigd de term accommodatie ervoor in te leveren. Het zou interessant zijn Hirschfelds commentaar op juist dit begrip te vernemen.

J.C.H. Blom